

Dr hab. Ryszard Kata, prof. UR
Instytut Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów

Recenzja rozprawy doktorskiej

Mgr Adama Andrzeja Zajęca

**pt. Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania działalności gminnych spółdzielni
„Samopomoc Chłopska”**

**napisanej pod kierunkiem Dr hab. Aliny Daniłowskiej, prof. SGGW
oraz dr Moniki Utzig (promotor pomocniczy)**

1. Znaczenie i aktualność podjętej problematyki

Autor podjął próbę rozpoznania kluczowych czynników wpływających na funkcjonowanie i kondycję ekonomiczno-finansową gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. Wkład spółdzielni w rozwój społeczno-gospodarczy wynika z faktu, iż ta forma prowadzenia biznesu, zwykle lepiej od innych łączy w działalności gospodarczej kryteria ekonomiczne z odpowiedzialnością społeczną. W warunkach gospodarki rynkowej spółdzielczość ma do zrealizowania wiele funkcji i zadań, które są trudne do zastąpienia przez inne podmioty gospodarcze czy struktury organizacyjne. Ta forma gospodarowania ma szczególne znaczenie w dwóch sferach. Chodzi mianowicie o obszary wiejskie oraz o sferę socjalną i lokalne rynki pracy. Spółdzielczość, w wielu krajach Europy, z sukcesem funkcjonuje i konkuruje na rynku z podmiotami komercyjnymi w takich sektorach gospodarki jak budownictwo, bankowość, agrobiznes, czy też usługi i turystyka. Spółdzielczość wiejską tworzą te podmioty spółdzielcze, które działają w sferze rolnictwa, w pozostałych segmentach agrobiznesu oraz zaspokajają różnego rodzaju potrzeby ludności wiejskiej. Współczesny sektor żywnościowy oraz wielofunkcyjna wieś wymagają dobrze zorganizowanej spółdzielczości bankowej, spółdzielni zaopatrzenia i zbytu, spółdzielni handlowych oraz wyspecjalizowanych spółdzielni przetwórstwa rolno-spożywczego, a nawet spółdzielni turystyczno-wypoczynkowych. W Polsce spółdzielczość wiejska, ale także wiele innych segmentów spółdzielczości, przeżywa od wielu lat poważny kryzys. Problemy podmiotów spółdzielczych dotyczą z jednej strony efektywności ekonomicznej i zdolności adaptacyjnych do wymogów współczesnej gospodarki, a z drugiej strony dotyczą rzeczywistej, a nie werbalnej realizacji idei spółdzielczych, związanych m.in. ze społeczną odpowiedzialnością oraz otwartym i demokratycznym członkostwem.

Biorąc powyższe pod uwagę należy podkreślić, że dysertacja magistra Adama Zająca podejmuje problem ważny z punktu widzenia gospodarczego i społecznego oraz problem aktualny. Rozpoznanie determinant ekonomicznych i społecznych oddziałujących na działalność i efektywność finansową spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, dostarcza istotnych wniosków pozwalających na lepszą diagnozę obecnej zapaści spółdzielczości wiejskiej oraz wskazuje na czynniki, które mogą pomóc pobudzić tę spółdzielczość do ponownego rozwoju. Wiele wniosków z badań ma także charakter uniwersalny dla całej spółdzielczości w Polsce. Podjęcie tego problemu badawczego uznaję zatem za trafne i uzasadnione.

2. Ocena struktury pracy uwzględniająca realizację zadania badawczego

Rozprawa, łącznie z aneksem, liczy 265 stron i składa się z Wstępu, sześciu rozdziałów, podsumowania i rekomendacji, bibliografii, spisu tabel i rysunków oraz załącznika.

Rozdział 1, poświęcony jest opisowi zagadnień metodycznych. Rozdziały 2 i 3 mają charakter teoretyczny. Napisane są głównie w oparciu o literaturę przedmiotu, ale znajdujemy tam także dane statystyczne dotyczące spółdzielczości w Polsce. Kolejne 3 rozdziały mają charakter empiryczny, z elementami teoretycznymi obejmującymi głównie kwestie definicyjne dotyczące ekonomicznych i analitycznych aspektów badanego problemu. Dokonano w nich analizy sytuacji ekonomiczno-finansowej i determinant efektywności finansowej objętych badaniem spółdzielni, na podstawie danych statystyki gospodarczej. W ostatnim z wymienionych rozdziałów Doktorant zaprezentował też wyniki własnych badań ankietowych. Oceniam, że praca zachowuje właściwe proporcje pomiędzy elementami teoretycznymi i empirycznymi, a wkład Autora w rozwiązanie podjętego problemu jest wynikiem kompilacji własnych badań empirycznych, krytyczno-poznawczej analizy literatury oraz analizy danych statystyki gospodarczej. Wyniki badań zaprezentowano na 17 rysunkach i w aż 91 tabelach.

3. Cele pracy i hipotezy badawcze

Cel główny został sformułowany, jako *rozpoznanie kluczowych czynników ekonomicznych i społecznych oddziałujących na działalność gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w województwie mazowieckim*. Ponadto Autor określił cel aplikacyjny jako:

Przygotowanie rekomendacji ekonomiczno-organizacyjnych dla sektora spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, które mogą wpłynąć pozytywnie na jego dalsze funkcjonowanie.

Celowi głównemu towarzyszą cele pomocnicze określone jako zadania badawcze. Dotyczą one m.in. charakterystyki uwarunkowań historycznych i organizacyjno-prawnych spółdzielczości w Polsce, analizy specyfiki gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, rozpoznania korzyści osiąganych przez członków spółdzielni i motywów członkostwa, ustalenia kluczowych czynników oddziałujących na wyniki ekonomiczno-finansowe gminnych spół-

dzielni „Samopomoc Chłopska” oraz opracowania rekomendacji dla tego typu podmiotów gospodarczych w celu podniesienia ich konkurencyjności i efektywności ekonomicznej. Cele pomocnicze stanowią zatem pewne uzupełnienie i rozwinięcie celu głównego. Mają one charakter diagnostyczno-poznawczy oraz aplikacyjny. Sformułowane przez Doktoranta cele i zadania badawcze oceniam pozytywnie. Po zapoznaniu się z treścią pracy uważam jednak, że w celu głównym, jako przedmiot badania, powinna zostać wymieniona nie tylko działalność gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, ale także ich efektywność ekonomiczna i kondycja finansowa. W odniesieniu do celów pomocniczych pewien niedostatek budzi natomiast brak celu teoriopoznawczego.

Dla rozwiązania problemu badawczego, Doktorant sformułował 4 hipotezy badawcze:

- H 1 – W warunkach funkcjonowania w konkurencyjnym otoczeniu następuje systematyczne pogarszanie się sytuacji ekonomiczno-finansowej spółdzielni „Samopomoc Chłopska”.
- H 2 – Czynniki wpływające na efektywność ekonomiczno-finansową różnią się w zależności od wielkości spółdzielni „Samopomoc Chłopska”.
- H 3 – W gminach o wysokim poziomie przedsiębiorczości spółdzielnie „Samopomoc Chłopska” osiągają lepsze wyniki ekonomiczne niż w gminach o niskim poziomie przedsiębiorczości.
- H 4 – Działalność gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska” na rzecz społeczności lokalnej ma marginalny charakter.

Pod względem merytorycznym hipotezy należy ocenić pozytywnie, są związane i ściśle powiązane z problemem badawczym. Ponadto, co bardzo istotne, są one weryfikowalne, co zostało potwierdzone w toku analizy. Niemniej hipoteza 1 wydaje się dosyć oczywista, gdyż już w uzasadnieniu do podjętego problemu badawczego Doktorant podkreślał, że po transformacji systemowej, w warunkach wolnorynkowych spółdzielnie w Polsce traciły swoją pozycję rynkową i źródła dochodów, a wiele z nich uległo likwidacji. Weryfikacja hipotezy 1 nie była zatem szczególnie trudna. Z kolei hipoteza 2 powinna być bardziej precyzyjnie sformułowana, gdyż w mojej ocenie czynniki oddziałujące na efektywność ekonomiczno-finansową spółdzielni są takie same, jednak ich znaczenie może być różne w zależności od wielkości spółdzielni. Ponadto samo sformułowanie „wielkość spółdzielni” jest nieprecyzyjne gdyż nie wiadomo czy chodzi o skalę zatrudnienia, wolumen obrotów, czy o inną miarę owej wielkości.

4. Metody badawcze oraz dobór i wykorzystanie materiałów źródłowych

Doktorant wykorzystał takie metody badawcze jak: studia literatury krajowej i zagranicznej, metodę dedukcyjną, analizę dokumentacji i danych, metodę porównań, analizę wskaźnikową, analizę współzależności zmiennych.

Zastosowane metody są adekwatne do podjętego problemu. W części metodycznej (rozdział I) mgr Adam Zając przedstawił tok postępowania badawczego, źródła materiałów empirycznych oraz metody gromadzenia i przetwarzania danych empirycznych. Krótko opisał także badania ankietowe przeprowadzone dla realizacji zadania badawczego.

W części metodycznej znajdujemy opis poszczególnych wskaźników wykorzystanych przez Doktoranta od oceny kondycji ekonomiczno-finansowej badanych spółdzielni. Znajdujemy tam także zestawienie 52 zmiennych cząstkowych, które Autor przyjął jako potencjalne cechy niezależne, które posłużyły do analizy współzależności tych cech i zmiennych opisujących kondycję ekonomiczno-finansową spółdzielni. Pewnym mankamentem opisu metodyki badań współzależności zmiennych jest pominięcie zmiennych zależnych Y, o których dowiadujemy się dopiero w rozdziale 5. Autor opisał metody doboru zmiennych diagnostycznych do modeli regresji, jednak nie wyjaśnił, które z wstępnie przyjętych do analizy cech niezależnych zostały usunięte na etapie selekcji, ze względu na ich wysoką współzależność z innymi zmiennymi. Estymacja modeli regresji przy użyciu zbyt dużej liczby zmiennych objaśniających, które opisują bardzo zbliżone zjawiska może powodować pewną niespójność uzyskanych wyników, co mam wrażenie miało miejsce, gdy przyjrzymy się niektórym wyestymowanym przez Doktoranta równaniom regresji dla poszczególnych grup spółdzielni.

Zaletą pracy jest dosyć klarowny i właściwie ustrukturyzowany opis wyników badań.

5. Ocena wykorzystania literatury

Bibliografia pracy jest obszerna i obejmuje dokładnie 216 pozycji naukowych, w tym około 10% to literatura anglojęzyczna. Na uwagę zasługuje to, że Doktorant na potrzeby pracy dokonał analizy i przytoczył liczne akty prawne (20 pozycji) oraz wiele danych statystyki gospodarczej. To przesądza o wysokich walorach informacyjnych i poznawczych pracy. Literatura jest właściwa w kontekście podejmowanego problemu badawczego, tj. dotyczy głównie spółdzielczości w Polsce i na świecie w jej wymiarach: historycznym, społecznym, ekonomicznym, organizacyjno-prawnym i ideowym. Dominują jednak zagadnienia ekonomiczne związane z funkcjonowaniem spółdzielczości w różnych warunkach społeczno-gospodarczych.

6. Szczegółowa ocena merytoryczna rozprawy

We Wstępie (s. 11-13) Autor wyjaśnił przesłanki wyboru tematu pracy i zarysował strukturę dysertacji.

Rozdział 1 (s.14-30) zatytułowany jest „Zagadnienia metodyczne”. Autor zawarł w nim cele i hipotezy badawcze, przedstawił także metodykę i źródła materiałów empirycznych.

W rozdziale 2 (s. 31-78) zatytułowanym „Gospodarowanie spółdzielni - aspekty teoretyczne i prawne” mgr Adam Zając, przedstawił ideowe, ekonomiczne, społeczne i prawne aspekty spółdzielczości. Opisał istotę ruchu spółdzielczego i prekursorów idei spółdzielczej na świecie i w Polsce. Dokonał charakterystyki etapów rozwoju organizacji spółdzielczych i myśli spółdzielczej, w tym powstania i ewolucji zasad spółdzielczych. Bardzo interesujący jest opis teoretycznych podstaw spółdzielczości w aspekcie jej różnych źródeł i nurtów, tj. socjalizmu utopijnego, solidaryzmu chrześcijańskiego oraz liberalizmu. Autor nie tylko przedstawił te nurty, ale także starał się wskazać ich wpływ na współczesną formę organizacyjną, cele i kondycję ekonomiczną spółdzielczości. Poszukując odpowiedzi na pytania dotyczące współczesnych teorii i modeli spółdzielni Doktorant sięgnął także do ważnych teorii ekonomicznych, takich jak teoria gier i teoria ekonomii instytucjonalnej. Dokonał bardzo interesującej charakterystyki współczesnych problemów spółdzielczości przez pryzmat teorii agencji, teorii praw własności, problemu gapowicza oraz teorii kosztów transakcyjnych. Ten fragment dysertacji uważam za bardzo wartościowy i szkoda tylko, że w części pracy poświęconej opisowi wyników badań empirycznych Autor nie nawiązywał już do tych zagadnień, co mogłoby pomóc w lepszej, bardziej pogłębionej diagnozie problemów spółdzielczości wiejskiej w Polsce. W rozdziale 2 znajdujemy także opis różnych definicji spółdzielni oraz charakterystykę spółdzielni jako organizacji gospodarczej oraz podmiotu prawa. Przedstawione zostały także uwarunkowania prawne funkcjonowania spółdzielni w Polsce.

W odniesieniu do rozdziału 2 mam uwagę do jego tytułu, który w mojej ocenie niezbyt dobrze ilustruje treści w nim zawarte.

W rozdziale 3 (s. 79-111) Doktorant opisał polityczne i społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju spółdzielczości na ziemiach polskich w XIX wieku w poszczególnych zaborach. Następnie zaś opisał rozwój spółdzielczości w II Rzeczypospolitej oraz jej przeobrażenia i funkcjonowanie w PRL, czyli w okresie gospodarki centralnie planowanej i sterowanej. Dalej dokonał charakterystyki stanu spółdzielczości w Polsce w okresie transformacji systemowej i gospodarki rynkowej. Od ogólnego opisu spółdzielczości Doktorant przeszedł do charakterystyki gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska”. Opisał powstanie i rozwój tego typu spółdzielni na tle spółdzielczości wiejskiej od początku powstania tej formy spółdzielczości, tj. od 1945 roku po lata współczesne. W ostatnim podrozdziale przedstawił ogólny stan i problemy spółdzielczości „Samopomoc Chłopska” oraz najbardziej istotne przyczyny jej słabej kondycji ekonomicznej.

Szczegółową analizę sytuacji ekonomiczno-finansowej spółdzielni „Samopomoc Chłopska” znajdujemy w rozdziale 4 (s. 112-168). Rozdział ten ma charakter empiryczny i jest opracowany na podstawie danych pozyskanych z Krajowego Rejestru Sądowego dotyczących 102 spółdzielni „Samopomoc Chłopska” funkcjonujących w województwie mazowieckim. Na

wstępie tego rozdziału Doktorant opisał gospodarcze walory regionu. Następnie dokonał oceny sytuacji ekonomicznej i finansowej badanych spółdzielni. Dokonał m.in. analizy ich działalności, wielkości zatrudnienia i liczby członków. Następnie przeanalizował sytuację majątkowo-kapitałową badanych podmiotów w latach 2007-2017 oraz przepływy pieniężne i wyniki finansowe spółdzielni. Analiza spółdzielni jest przeprowadzona w odniesieniu do całej badanej próby oraz trzech grup ustalonych w oparciu o wielkość spółdzielni wyrażoną przez sumę aktywów na koniec badanego okresu. Badania pozwoliły określić kondycję ekonomiczno-finansową badanych podmiotów oraz zmiany, jakie w tym zakresie występowały na przestrzeni objętych analizą 11 lat, a także różnice w efektywności ekonomicznej występujące pomiędzy spółdzielniami w zależności od ich wielkości, czy szerzej potencjału ekonomicznego. Doktorant zidentyfikował wiele ważnych tendencji, jakie widoczne są w objętym badaniem segmencie spółdzielczości, m.in. w zakresie zarządzania majątkiem oraz skalą i zakresem działalności gospodarczej. Merytoryczna analiza i komentarze do uzyskanych wyników wskazują, że badana problematyka jest doskonale znana Doktorantowi, stąd diagnoza przeprowadzona przez niego jest wartościowa i niewątpliwie trafna.

W rozdziale 5 (s. 169-205) zatytułowanym „Determinanty efektywności gminnych spółdzielni „Samopomoc Chłopska” zaprezentowano wyniki badań współzależności zmiennych w celu identyfikacji determinant sytuacji ekonomiczno-finansowej analizowanych spółdzielni. Jako zmienne zależne Doktorant przyjął m.in. wynik finansowy netto, wskaźnik relacji kosztów do przychodów (C/I) oraz trzy wskaźniki rentowności (kapitału własnego, aktywów i sprzedaży). Doktorant opracował dla każdej zmiennej zależnej cztery równania regresji, tj. jedno dla całej zbiorowości badanych spółdzielni i trzy dla poszczególnych prób, w których znalazły się spółdzielnie o różnej wielkości. Przeprowadzone analizy w aspekcie prawidłowości zastosowanych metod, prezentacji wyników i ich interpretacji nie budzą zastrzeżeń. Moje wątpliwości budzi wspomniana już wcześniej zbyt duża liczba zmiennych objaśniających wprowadzanych do estymacji poszczególnych równań regresji. Ponadto w estymacji równań regresji znalazły się jednocześnie cechy endogeniczne dla badanych spółdzielni, np. ich przychody, aktywa, kapitały oraz zmienne egzogeniczne o charakterze lokalnym, np. poziom bezrobocia w gminie, gęstość zaludnienia itp. W mojej ocenie lepiej byłoby dla tych dwóch odrębnych grup zmiennych ustalić odrębne równania regresji. Natomiast można było zrezygnować z estymacji modeli dla aż trzech wskaźników rentowności, gdyż w dużej mierze odzwierciedlają one to samo zjawisko. Wielość oszacowanych równań regresji i zmiennych, które znalazły się w tych równaniach spowodowała, iż wyniki analizy są niejednoznacznie. Czytelnik jest zarzucony zbyt dużą liczbą równań regresji, w których obecne są zupełnie różne zmienne i przez to być może pewne ważne tendencje nie zostały wystarczająco dostrzeżone i wyeksponowane w komentarzu Doktoranta do uzyskanych wyników. Problemem jest

także to, że większość zmiennych objaśniających w oszacowanych modelach okazuje się de-stymulantami na przykład rentowności spółdzielni. Dotyczy to także zmiennych opisujących udział poszczególnych przychodów w strukturze przychodów ogółem. Doktorant interpretuje te wyniki prawidłowo w aspekcie analizy regresji, wskazując na ujawnione współzależności, jednakże brakuje często wyjaśnienia, dlaczego są one takie, jakie są. Stąd czytelnik może odnieść wrażenie, że ograniczenie przychodów jest najlepszym sposobem na podniesienie efektywności finansowej spółdzielni, co jest oczywiście wnioskiem błędnym. Wydaje się, że uzyskując takie postacie równań regresji Doktorant mógł zamienić niektóre zmienne objaśniające, na przykład zrezygnować z odniesienia przychodów ze sprzedaży do przychodów ogółem na rzecz ich odniesienia na pracownika. Takie zmiany być może pozwoliłoby Doktorantowi zidentyfikować więcej stymulant efektywności finansowej badanych spółdzielni.

Wiele interesujących i ważnych faktów i wniosków z badań dostarczyły badania ankietowe kadry kierowniczej spółdzielni (dokładnie przeprowadzono 44 badania), których wyniki zostały zaprezentowane w rozdziale 6 (s. 206-232). Badania te rzucają pewne światło na wcześniejsze wyniki analiz statystycznych i pomimo pewnej subiektywności informacji uzyskanych z tych badań dosyć dobrze ilustrują obecny stan ekonomiczny i działalność spółdzielni.

W części ostatniej, zatytułowanej Podsumowanie i Rekomendacje (s. 233-241), Doktorant dokonał rekapitulacji przeprowadzonej analizy. Odniósł się przede wszystkim do celu badań i poszczególnych hipotez badawczych. Doktorant wykazał, że wszystkie hipotezy zostały pozytywnie zweryfikowane. Syntetycznie wymienił te cechy, które wpływają najczęściej na efektywność ekonomiczno-finansową spółdzielni. Zastrzegł jednak, że miary efektywności ekonomiczno-finansowej nie dają w pełni wiarygodnej oceny dotyczącej sytuacji spółdzielni, ponieważ wiele z nich wyprzedaje posiadany majątek, co znacznie wpływa na wartości wskaźników. W odniesieniu do uzyskanych wyników i wniosków z badań Doktorant przedstawił kilka rekomendacji, które w jego opinii pozwolą poprawić efekty i efektywność działalności spółdzielni „Samopomoc Chłopska”.

Dokonując szczegółowego opisu poszczególnych części pracy, zgodnie z rolą recenzenta wskazałem na pewne usterki i słabości dysertacji. W mojej ocenie nie przekreślają one ogólnej bardzo dobrej oceny recenzowanej rozprawy. Usterki te nie wpłynęły zasadniczo na jakość przeprowadzonej analizy oraz rzetelność i prawdziwość wniosków z badań.

7. Strona edycyjna i stylistyczna

Od strony językowej recenzowaną rozprawę należy ocenić pozytywnie. Pracę czyta się płynnie, jest starannie przygotowana pod względem edytorskim. Można zauważyć pewne

drobne błędy językowe, głównie tzw. końcówki wyrazów, jednakże jest ich stosunkowo niewiele. Praca jest też dobrze napisana pod względem stylistycznym.

KONKLUZJA KOŃCOWA

Rozprawa doktorska przygotowana przez **mgr Adama A. Zajęca** jest opracowaniem wartościowym, podejmującym ważny i aktualny problem społeczno-gospodarczy. Doktorant wykazał umiejętność analizy, dedukcji i syntezy naukowej. Umiejętnie korzystał z wiedzy teoretycznej, określił problem badawczy i przeprowadził uporządkowany wywód naukowy, w oparciu o badania empiryczne. Pozwoliło to na sformułowanie interesujących wniosków z badań. W mojej ocenie w pełni zrealizował zadanie badawcze podjęte w dysertacji.

Uważam, że główną wartością recenzowanej pracy są jej walory diagnostyczne i aplikacyjne. Rozprawa przyczynia się do lepszego poznania czynników decydujących o efektywności ekonomicznej i kondycji finansowej podmiotów spółdzielczych, w szczególności zaś spółdzielni działających w sferze obsługi wsi i rolnictwa. Dostarcza cennych wniosków i rekomendacji dla praktyki gospodarczej, które mogą posłużyć do sanacji spółdzielni obsługujących wieś i rolnictwo i kreowania nowej ścieżki rozwoju tej formy spółdzielczości. Spółdzielczość ta była ważnym elementem struktury gospodarczej rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. Recenzowana dysertacja udowadnia, że jej rola nie wyczerpała się, jednakże pełnienie przez spółdzielczość ważnych funkcji gospodarczych i społecznych na obszarach wiejskich, jest nieodzownie związane z efektywnością ekonomiczną i konkurencyjnością rynkową podmiotów spółdzielczych.

Recenzowana praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone przez ustawę o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595 z późn. zm.), tj.:

- stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego,
- wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktoranta w zakresie nauk ekonomicznych,
- potwierdza umiejętność prowadzenia pracy naukowej przez Doktoranta.

Biorąc powyższe pod uwagę, **wnioskuję do Rady Naukowej Dyscypliny Ekonomia i Finanse Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie o dopuszczenie rozprawy doktorskiej mgr. Adama A. Zajęca do publicznej obrony.**

Rzeszów, dnia 22 września 2020 r.

(Ryszard Kata)